

Muhabbat Baltabayeva Kozibayevna

Beruniy tumani 61-sonli maktab o'qituvchisi

Nutqning aniq va ravshan bo'lishi sinonimlardan to'g'ri foydalanishga bog'liq. Ba'zi sinonim so'zlarning ma'nosini farqlash birmuncha murakkab bo'ladi. Hatto adabiy nutqni yaxshi biladigan, sinonimlarni to'g'ri tanlab, ularni maqsadga muvofiq ishlata oluvchi kishilar ham ko'pincha sinonimik so'zlar ottenkalaridagi tafovutlarni tushuntirishda o'z qiziqchilik qilishlari mumkin. Masalan, bir sinonimik qatordagi iflos, isqirt, irkit, isliqi, iqna so'zlarining ma'no nozikliklarini osongina izohlab berish qiyin. Sinonim so'zlarning ma'no qirralarini to'g'ri anglash va o'z o'rnida qo'llash ularning qanday so'zlar bilan birikib kela olishi imkoniyatlarini ham hisobga olishni talab etadi. Masalan, qasamyod, qasam, ont; qasamyod qilmoq, qasam ichmoq, ont ichmoq. Qasam qilmoq, ont qilmoq deb bo'lmaganidek, qasamyod ichmoq ham deyilmaydi.

Hamid G'ulomning "Mangulik" asarida shunday so'zlar bor: "Oradan zum o'tmay Umriniso bilan Salima uning o'z bog'iga kirib ketdilar" (240-bet).

Xuddi shu ma'nodagi gap Mumtoz Muhammedovning "Tasodif" asarida ham keltirilgan: "Oradan xiyol o'tmay Azamat aka degan qiz bolaning mayin ovozi eshitildi" (55-bet).

Yana bir asarda Mahmud Muhammedovning "Mariya Petrovna hikoyasi" asarida shunday gaplar bor: "Tavba erta sahar kampir bechoraga biron narsa bo'ldimi" (31-bet).

Tilovoldi Jo'rayevning "Asr tuqqan odam" nomli hikoyalar to'plamida shunday gap bor: "Go'dak oyog'i chiqqan bola, o'smir yigitcha yigit kishi..." (62-bet).

"Uning o'rniga yangi yap-yangi to'shalgan taxta kelibdi ..." (22-bet). "Mansab amal ulug' narsadir ..." (81-bet).

"Yig'lamang, siqilmang opa tuzalasiz" (115-bet).

"Xiyol jilmayib, tirjayib turibdi" (O'.Hoshimov 22-bet).

"Bir haftadan keyin tag'in obkelasiz deb qoladi ketimizdan chiqqan tabib buva jilmayib" (33-bet).

Bir fikr bayonida sinonimik qatordagi so'zlardan bir yo'la ikkitasini yoki undan ortig'ini ishlatish sinonimlarning stilistik figura sifatida xizmat qilishi bilan bog'liq.

Sinonimlar stilistik figura sifatida quyidagi maqsadlarda ishlatiladi:

1. Ma'noni kuchaytirish, umumlashtirish, jamlash maqsadida sinonimik juft so'zlar ishlatiladi: baxt-saodat, qadr-qimmat, hurmat-ehtirom. Bunday vaqtda ikkinchi sinonim birinchisining aynan takrori bo'lmay, balki u ifodalayotgan tushunchani qo'shimcha belgisi bilan to'ldirib turadi.

2. Fikrning nutqdagi o'xshash yoki yaqin tafsilotlarini xilma-xil shakllarda ifodalash uchun ikki yoki undan ortiq sinonimlar ishlatiladi. Bunday vaqtda sinonimlar turli ko'rinishlarda, chunonchi, o'zak sinonimlar shaklida (katta, ulug', buyuk, zo'r, azim, ulkan), qo'shma, yasama so'zlar shaklidagi (dov yurak, qo'rqmas) sinonimlar, birikma sinonimlar (farq

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-3, ISSUE-6

qilmoq, tafovut qilmoq) va nihoyat, evfemistik soʻz yoki soʻzlar birikmas orqali ifodalanadigan (ogʻir oyoq, ikkiqat, homilador, yukli) sinonimlar shaklida boʻladi.

Sinonimlar nutqni taʼsirchan bayon qilishda hamda uslubning rangdor boʻlishini taʼminlashda, qaytariqlarning oldini olishda katta ahamiyatga ega.

Oʻzaro maʼnodoshlik qatorini hosil qiluvchi soʻzlar tushunchaning belgisini turli daraja bilan ifodalashi, baʼzi soʻzlar belgini normal daraja bilan (neytral) ifodalasa baʼzilari kuchli darajasini ifodalashi mumkin. Sinonim soʻzlar emotsional boʻyoqli va emotsional boʻyoqsiz soʻzlarni tashkil etib, ular yana salbiy emotsional va ijobiy emotsional soʻzlarga boʻlinib ketishi mumkin.

Quyosh ufqqa lab bosdi. Kichkina shalaq arava tuproq yoʻldan imillab borar edi. Qora eshak chillakday ingichka oyoqlari bilan tuproq changitib, aravani sudrab borar, gʻildiraklar nola chekkan kabi hazin gʻiyqillarda...

Quyosh yer ortiga yumalab ketdi. Oqshom shamoli ufqda yonib turgan shafaq alangasini puflab oʻchirdi. Hamon gʻildiraklar nola chekar, shalaq arava tepalikka chiqib borardi. (“Muhabbat”23-bet) Bu ikki jumlada “Quyosh yer ostiga yumalab ketdi, Quyosh ufqqa lab bosdi” bu ikki gap kontekstda oʻzaro sinonimlik qatorini hosil qilgan.

Maʼlumki, har bir lingvistik vosita badiiy nutqda nominativ vazifa bajarish bilan birgalikda uslubiy vosita ham boʻla olishi mumkin. Sintaktik figuralar jonli til tabiatidan kelib chiqadigan nutqiy hodisalar boʻlib, badiiy nutqda muayyan uslubiy maqsadni yuzaga chiqarishga xizmat qiladi. Chunki badiiy asarda til birliklari muallif tomonidan kommunikativ taʼsir maqsadida tanlab olinadi va shu jarayonda adibning individual faoliyati namoyon boʻladi.

Soʻz leksik maʼnolarida paradigmatic munosabat semantik jihatdan qaralganda dastlab soʻzlar maʼno bir xilligi (sinonimiya) va maʼno qarama-qarshiligi (antonimiya) nuqtai nazaridan guruhlariga boʻlib tadqiq etilgan. Keyingi yillarda soʻz leksik maʼnolaridagi paradigmatic munosabatni semantik jihatdan eslatuvchi yana bir hodisa – lugʻaviy darajalanish (graduonimiya) hodisasi mavjudligi, unda soʻzlar maʼno farqlanishiga asoslanishi koʻpgina tadqiqotchilar tomonidan tadqiq etildi. Leksik sinonimiya maʼnolari bir xilligi, oʻzaro yaqinligi yoki oʻxshashligi hodisalariga asoslansa, graduonimiya esa farqlilik omillariga tayanadi. Demak, xulosa qilganda shunday fikr kelib chiqadi. Sinonimiya va graduonimiya hodisalari oʻzaro keskinfarqlanadi. Biroq shunga qaramay, ular oʻrtasida maʼnoviy munosabat mavjud. Aslida sinonimlardan biri oʻrnida ikkinchisini kontekstual qoʻllash imkoniyati mavjud boʻlsa, denotativ maʼnolarga asoslangan graduonimlar orasida darajalanish farqlari kuchli yoki kuchsiz boʻlishi mumkin. Xuddi mana shu fikrimizni hikoyadagi bir parcha orqali keltirishimiz mumkin.

...Hovli etagida, eski bostirma oldida bir tup oʻrik bor. Dovuchcha tukkanidan boshlab turshak boʻlguncha mahallaning qora-qura bolalari shoxdan-shoxga tarmashadi. Otinoyi oʻrikni qizgʻanganidan emas, bolalarga achinganidan chirqillaydi: “Hoy, uyingga bugʻdoy toʻlgur takalar, tush, yiqilib ketasan!” “Takalar” parvo qilmaydi. Biladiki, Otinoyining tuti ham, oʻrigi ham ularniki! Umuman, bu hovli hammaniki. Erta koʻklamda sumalak shu yerda boʻladi. Ismaloq somsa, yalpiz somsa Otinoyining bostirmsidagi tandirda yopiladi. Keyin tut pishadi. Ketidan oʻrik. Mahalladagi xotinoshi bormi, challarmi, beshik toʻyi bormi, quad chaqiriqmi – hammasining maslahati shu yerda pishadi. Qancha non yopiladi, Qancha guruch damlanadi. Qudalarga “toʻqqiz-toʻqqiz” da nimalar tortish kerak...

Katta mahoratli yozuvchilarning badiiy til borasidagi ustunliklaridan biri shundaki, ular faqat tilda mavjud boʻlgan tayyor maʼnodosh soʻzlardagina foydalanib kelmasdan badiiy tasvir ehtiyojiga koʻra maʼnodosh boʻlgan soʻzlarni ham shunday qoʻllaydilar, bu soʻzlar ham matnda xuddi maʼnodosh soʻzlar kabi idrok etiladi. Masalan yuqoridagi matnning bir

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-3, ISSUE-6

jumlasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak unda shunday so'zlar keltirilgan: Hovli etagida, eski bostirma oldida bir tup o'rik bor. Dovuchcha tukkanidan boshlab, turshak bo'lguncha mahallaning qora-qura bolalari shohdan-shohga tarmashadi. Bu jumladagi dovuchcha ,o'rik, turshak so'zlari bir mevaning bosqichma-bosqich pishib yetilish jarayonidagi nomlari, ular bir-biriga yuqorida aytilganidek graduonimik munosabat hosil qilib asarning ta'sir kuchini yanada orttirishga xizmat qilmoqda. Sababi, bu mevaning pishish jarayoni yilning uch fasliga to'g'ri kelganligi uchun Otinoyining uyidan hecham odam arimasligini mana shu birgina predmet orqali ham ko'rsatib bera olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mengliboevna, B. S., & Atakhanovich, M. S. (2021). Phonetic-Lexical Community and Characteristics in Uzbek and Karakalpak Literature Text Lexemas. *Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT*, 10, 6-8.
2. Sherali, M. (2023). Qoraqalpoq xalq maqollarining ba'zi aksiologik xususiyatlari. *Barqaror Taraqqiyot va Rivojlanish Tamoyillari*, 1(1), 73-76.
3. Матжанов, Ш., & Абдула, И. (2022). О 'zbek tilida qo 'llaniladigan ayrim maqollarning genetik, leksik-semantik xususiyatlari. *Развитие лингвистики и литературоведения и образовательных технологий в эпоху глобализации*, 1(1), 82-83.
4. Matjanov, S. (2022). USE OF GAME TECHNOLOGY IN TEACHING ART IN SECONDARY SCHOOLS (ATOIY, NAVOIY OG'AHIY, ON THE EXAMPLE OF BOBUR'S LYRICS). *Modern Journal of Social Sciences and Humanities*.

